

اقتصاد کلان

یک برداشت ریاضی

■ ر.ج.د.ان:

■ مترجم: دکتر مهدی تقوی

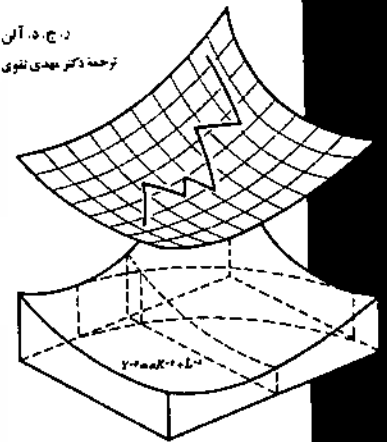
■ ویراستار: فضل الله جلوه

■ شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

اقتصاد کلان، یک برداشت ریاضی

د. ج. د. آن

ترجمه دکتر مهدی تقوی

این کتاب که به طور عمده با اقتصاد «اثباتی» سر و کار دارد و مسائل برنامه‌ریزی و بهینه‌سازی را شامل نمی‌شود، در بیست فصل تنظیم شده است. فصل اول به طرح کتاب، متغیرهای الگو، شرایط لازم و کافی، تحلیل‌های پیوسته و دوره‌ای تنظیم الگوها، متغیرهای ثابت و جاری و بالاخره مفهوم اقتصاد کلان می‌پردازد. در فصل دوم توابع مصرف و پس‌انداز بررسی شده‌اند. نویسندگان در این فصل جریان چرخش درآمد، تابع مصرف، تابع مصرف با تأخیر زمانی بازار کالا، رابطه پس‌انداز با سرمایه‌گذاری، ضریب افزایش و شکل‌های خاص تابع پس‌انداز را مورد بحث قرار داده است. فصل سوم، تکنولوژی اقتصادی را بررسی می‌کند و در آن، موضوعات سرمایه و نسبت‌های محصول - سرمایه، ضریب‌های ثابت، شکل برنامه‌ریزی خطی، توابع تولید، توزیع محصول، کشش بین عوامل تابع کاب داگلاس و تابع با کشش جانشینی ثابت (C.E.S) مورد بحث واقع شده است.

در فصل چهارم، توابع سرمایه‌گذاری و عوامل مؤثر بر مقدار آن و نیز اصل شتاب و تئوری‌های مربوط به سرمایه‌گذاری و در فصل پنجم، تحلیل‌های پویای اقتصادی، تحلیل‌های پیوسته و دوره‌ای و تأخیرهای

زمانی مصرف و سرمایه‌گذاری بررسی شده است. فصل‌های ششم تا نهم به بررسی تعادل کوتاه مدت در نظریه کلاسیک‌ها و الگوهای کینزی اختصاص داده شده و مؤلف به شکل جالبی تفاوت‌های این دورا بیان کرده است.

فصول دهم تا شانزدهم به تعادل بلند مدت و الگوهای رشد و چهار فصل آخر کتاب به عدم تعادل میان مدت و الگوهای دوره‌ای می‌پردازد.

نکات قابل توجه در کتاب حاضر به شرح زیر است:
۱- این کتاب به عنوان یک کتاب درسی در سطوح لیسانس و فوق لیسانس تنظیم شده است.

در آخر هر فصل مسائل مربوط به فصل ارائه شده و در آخر کتاب نیز راه حل آنها را بیان داشته است.

۲- در کتاب مذکور، تحلیل‌ها محدود به بررسی الگوهای «جبری» است نه الگوهای تصادفی و اقتصادسنجی، و به طور عمده با اقتصاد اثباتی سر و کار دارد. بخش‌های ساده‌تر کتاب برای استفاده دانشجویان رشته اقتصاد در سال‌های آخر لیسانس و بقیه برای دانشجویان سال اول فوق لیسانس اقتصاد در نظر گرفته شده است.

۳- این کتاب به جز کاربرد وسیع در تجارت بین‌الملل در فصل‌های مختلف آن، قسمت عمده نظریه اقتصاد کلان اثباتی، که مورد نیاز دانشجویان این رشته با گرایش ریاضی است آورده شده است.

۴- درک عمیق کتاب، نیازمند آشنایی و آگاهی از ریاضیات خصوصاً مسائل مربوط به دیفرانسیل، انتگرال معادلات تفاضلی و مباحث مربوط به آن می‌باشد.

۵- بیش از نیمی از کتاب به الگوهای رشد اختصاص دارد و مباحث مربوط به صادرات، واردات، تعادل بلند مدت تراز پرداخت‌ها، تورم، ... بررسی نشده است لذا مطالب کتاب دربردارنده همه موضوعاتی که معمولاً در کتب اقتصاد کلان بحث می‌شود نیست.

۶- رویکرد کتاب مذکور عمدتاً ریاضی است و از این مزیت خاص برخوردار است که مقولاتی چون مصرف، پس‌انداز، سرمایه‌گذاری، انباشت سرمایه، الگوهای رشد و دیگر موضوع‌ها و مبانی اقتصادی را با استفاده از ریاضیات عالی در قالب تحلیل‌های پویا ارائه می‌دهد.

جای خالی این کتاب نزد استادان و دانشجویان ما احساس می‌شد و امید است که به ارتقای سطح دانش و مباحث اقتصادی در ایران کمک کند. □

حقوق بین‌الملل

● رضا پاکدامن

پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

امروزه با توجه به نقش بسیار فعال سازمان‌های بین‌المللی در عرصه روابط بین‌الملل و نیاز کشور ما برای حضور فعال در این عرصه لازم است سازمان‌های مهم بین‌المللی، به ویژه سازمان‌های جدیدالتأسیس از جمله سازمان جهانی تجارت، از لحاظ ساختار و ماهیت داخلی و عملکرد، در کشور ما به خوبی شناخته شوند. در این زمینه، طی چند دهه اخیر، کوشش‌های فراوانی توسط محققین صورت گرفته که حاصل آن تهیه و انتشار کتاب‌هایی متعدد، از جمله کتب زیر بوده است:

- ۱- نهادهای روابط بین‌المللی (ترجمه هدایت الله فلسفی)
- ۲- تجولات سازمان ملل متحد (هوشنگ مقتدر)
- ۳- سازمان‌های بین‌المللی (ابوالقاسم منصفی)
- ۴- حقوق سازمان‌های بین‌المللی (جعفر نیاکی)
- ۵- راهنمای سازمان ملل متحد (ترجمه منصور فراسیون)

در همین زمینه اخیراً کتابی با عنوان «حقوق بین‌الملل سازمان‌های بین‌المللی» تألیف آقای دکتر سید عبدالمجید قائم مقام فراهانی، انتشار یافته که در این نوشته مورد بررسی و نقد قرار می‌گیرد:

- ۱- اولین نکته به عنوان کتاب مربوط می‌شود. چنانچه کلمه بین‌الملل، از عنوان کتاب حذف شود، خدش‌های به مفهوم آن وارد نشده و منظور نویسندگان، به خوبی و در عبارتی کوتاه‌تر بیان خواهد شد.
- ۲- کتاب مزبور در ۵ بخش، طبقه‌بندی شده است: کلیات، جامعه ملل، سازمان ملل متحد، سازمان‌های بین‌المللی منطقه‌ای (جوامع اروپایی و ارکان آن) و سازمان‌های منطقه‌ای (آفریقایی، آمریکای لاتین و غیره و آسیایی)

به نظر می‌رسد طبقه‌بندی مزبور از سازمان‌های بین‌المللی کامل و جامع نبوده و شایسته این بود که در این چنین کتاب حقوقی، طبقه‌بندی بر اساس موضوع فعالیت (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره) یا حوزه جغرافیایی فعالیت (جهانی، بین‌المللی و منطقه‌ای) صورت می‌گرفت.

۳- بخش اول و فصل اول از همین بخش، هر دو «کلیات» نامگذاری شده‌اند.

۴- در سطر اول از صفحه ۲۰ کتاب در تعریف سازمان‌های بین‌المللی آمده است:

سازمان‌های بین‌المللی

■ عبدالمجید قائم مقام فراهانی
■ تهران: دادگستر، ۲۱۶ ص، جلد اول

بین‌المللی خصوصی، میانی تاریخی اصل احترام به قراردادهای و تعهدات در کلیسا، میانی اخلاقی و تقویت آن در حقوق رم و اصل احترام به قرارداد در اسلام! ۹- فصل دوم از بخش سوم کتاب به معرفی ارکان سازمان ملل متحد اختصاص دارد. گفتار اول این فصل به مجمع عمومی می‌پردازد. این گفتار در چهار قسمت ارائه شده است:

- ۱- کمیسیون حقوق بین‌الملل
- ۲- مؤسسات فرعی سازمان ملل متحد
- ۳- سایر سازمان‌های مختلف تحت نظارت سازمان ملل متحد
- ۴- رای‌گیری در اساسنامه بین‌المللی

این طبقه‌بندی از لحاظ موضوعی متناسب با عنوان گفتار «مجمع عمومی» نیست. مضافاً اینکه بعضی از نهادهای نام برده شده در این گفتار زیرنظر مجمع عمومی اداره نمی‌کردند، از جمله برنامه جهانی غذایی (WFP).

در این گفتار همچون بعضی از قسمت‌های دیگر کتاب، معادل فارسی مناسبی برای اسامی نهادهای سازمان ملل متحد انتخاب نشده است، از جمله کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد تجارت و توسعه (UNCTAD) در صفحه ۹۸ کتاب «کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد تجارت و نشو و نما» ترجمه شده است، (یادآوری می‌شود در بخش‌های دیگر کتاب نیز واژه development به «نشو و نما» ترجمه شده است.) و یا در صفحه ۹۹، برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (UNEP)، سازمان حفظ محیط زیست ترجمه شده است، که این چنین ترجمه‌هایی از یک کتاب تخصصی حقوقی دور از انتظار است.

۱۰- گفتار دوم این بخش از کتاب به تشریح رکن شورای امنیت می‌پردازد. مؤلف محترم مسائل مربوط به این رکن بسیار مهم سازمان ملل متحد را در دو قسمت حق وتو و خلع سلاح جمعاً در ۷ صفحه خلاصه کرده است

اولاً، انتظار می‌رفت که بخش مهمی از کتاب سازمان‌های بین‌المللی به عملکرد شورای امنیت اختصاص می‌یافت و نقش مؤثر آن در تکامل حقوق سازمان ملل متحد مورد ارزیابی قرار می‌گرفت. ثانیاً، مباحث مطروحه در مورد خلع سلاح، اختصاص به شورای امنیت ندارد و بهتر بود که در بخش اهداف کلی سازمان ملل متحد مطرح می‌گردید.

۱۱- گفتار سوم این بخش به شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد اختصاص یافته است. در این قسمت از کتاب نیز مجدداً نارسایی در ترجمه بعضی از اسامی نهادهای سازمان ملل متحد مشاهده می‌شود. برای نمونه، در ص ۱۱۲، شرکت مالی بین‌المللی (IFC)، صندوق مالی بین‌المللی، و در صفحه ۱۱۴ صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی (IFAD)، صندوق بین‌المللی نشو و نما کشاورزی ترجمه شده است.

تنها در ۳ سطر آمده است!

۷- بخش سوم کتاب به سازمان ملل متحد اختصاص دارد.

در فصل اول این بخش، اهداف سازمان ملل متحد تشریح شده است. در این رابطه، در سطور نخستین صفحه ۸۰ می‌خوانیم:

«به موجب ماده یک منشور ملل متحد، وظیفه سازمان، نگاه‌داری و حفظ صلح و امنیت جهانی است و برای اجرای این اصل باید اقدامات مفید و سودمند از طرف سازمان ملل، در تمام زمینه‌ها صورت گیرد از جمله توسعه روابط دوستانه که بر اساس اصل تساوی حقوق ملت‌ها در تعیین آزادانه سرنوشت خویش است و برای تحقق بخشیدن به این هدف باید مرکزی تشکیل و تأسیس گردد که در آنجا مجاهدت‌های ملل متحد مشترک و یکنواخت گردد.»

در صورتی که در ماده ۱ منشور، چهار محور اصلی به عنوان اهداف سازمان ملل متحد تعیین گردیده است که عبارتند از:

- ۱- تأمین صلح و امنیت بین‌المللی
- ۲- توسعه روابط دوستانه بین ملل بر اساس احترام به اصل حقوق برابر و حق تعیین سرنوشت برای خود
- ۳- تحقق همکاری بین‌المللی در حل مشکلات بین‌المللی

۴- ایفای نقش مرکزی برای هماهنگ سازی اقدامات ملل در تحقق این نتایج مشترک.

لذا به نظر می‌رسد استنباط مؤلف محترم از بند ۴ مبنی بر تشکیل یک مرکز برای یکنواخت‌سازی مجاهدت‌های ملل متحد صحیح نباشد و منشور، مجموعه سازمان ملل متحد را به عنوان مرجع تحقق سه بند ۱ و ۲ و ۳ معرفی کرده است.

۸- در ادامه فصل اول و در تشریح اهداف سازمان ملل متحد، در صفحه ۸۹ کتاب، اصل احترام به وفای عهد و تعهدات تشریح می‌گردد. در این قسمت، مباحث بسیار متنوعی مطرح گردیده است که به دلیل عدم هماهنگی لازم با موضوع «اهداف سازمان ملل متحد» خواننده را دچار سردرگمی می‌کند.

بعضی از مباحث مطرح شده عبارتند از: تعریف اراده، فلسفه و مکانیسم محدودیت حاکمیت دولت امضاء کنند، حق تقدم حقوق بین‌الملل جوامع اروپایی نسبت به حقوق داخلی، میانی حقوق

«اجتماع کشورهای مستقل جهان جهت اجرای اهداف معین و مشخص و ایجاد ارکان دائمی در مراکز معین برای حل و فصل اختلافات بین‌المللی و برقراری صلح پایدار بر مبنای قراردادهای چند طرفه الزام‌آور» تعریف مزبور جامع نبوده و بعضی از شاخص‌های آن از جمله برقراری صلح پایدار و غیره قابل تسری به بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی نیست. شاید ارائه تعریف به صورت زیر مناسب‌تر باشد:

«اجتماع کشورها بر اساس معاهده‌ای که تحقق هدف مشترکی را دنبال می‌کند و دارای ارکان اختصاصی برای اجرای عملیات معین در چارچوب سازمان می‌باشد.»

۵- در صفحه ۲۳ کتاب در مورد «منابع اعمال حقوقی یک طرفه» ۶ منبع ذکر گردیده است، از جمله «قطعنامه‌های سازمان جهانی بهداشت» و «پرداخت هزینه‌های اجرای قطعنامه‌ها». در این مورد باید گفت اولاً مصوبات سازمان‌های بین‌المللی (منبع شماره ۳) شامل مصوبات سازمان جهانی بهداشت نیز می‌گردد و نیاز به ذکر این مصوبات به عنوان یک منبع مستقل وجود نداشت.

ثانیاً، پرداخت هزینه‌های اجرای قطعنامه‌ها را نمی‌توان منبع اعمال حقوقی یک طرفه سازمان‌های بین‌المللی تلقی کرد.

ثالثاً، فهرست منابع ارائه شده کامل و جامع نیست. یادآوری می‌شود که اصلی‌ترین منابع اقدامات یک جانبه سازمان‌های بین‌المللی عبارتند از:

- ۱- اختیارات صریح ناشی از اسناد تأسیس سازمان‌های بین‌المللی
- ۲- اختیارات ضمنی محوله توسط دولت‌های عضو سازمان‌های مزبور
- ۳- رویه دولت‌ها
- ۴- رویه سایر سازمان‌های بین‌المللی

که در کتاب حاضر، از این منابع ذکری به میان نیامده است.

۶- بخش دوم کتاب در یازده گفتار به بررسی جامعه ملل اختصاص یافته است. مطالب مطرح شده در این بخش، عمدتاً جنبه تاریخی دارد و کمتر از زاویه حقوقی به تشکیلات و عملکرد جامعه ملل پرداخته شده است. گفتار دهم که به معرفی مرجع رسیدگی به حل و فصل اختلافات در چارچوب جامعه ملل اختصاص یافته است،

۱۲- در گفتار چهارم این بخش، فقط در ۲ صفحه دیوان بین‌المللی دادگستری معرفی گردیده است. در گفتار پنجم نیز تحت عنوان دبیرکل سازمان ملل متحد فقط نصف صفحه مطلب درج شده است. صرف نظر از کم توجهی به مقام و نقش مهم دبیر کل در عملیات سازمان ملل متحد، بهتر بود، عنوان گفتار پنجم که هدف آن معرفی رکن پنجم سازمان ملل متحد است، به جای «دبیرکل» به «دبیرخانه» تغییر می‌یافت.

۱۳- در بخش سوم کتاب، جای آن بود که گفتاری به ششمین رکن سازمان ملل متحد یعنی «شورای قیمومیت» اختصاص داده شود.

۱۴- عنوان بخش چهارم کتاب «سازمان‌های بین‌المللی منطقه‌ای، جوامع اروپایی و ارکان آن» است. عنوان اولین قسمت این بخش در صفحه ۱۲۳، «سازمان وحدت منطقه‌ای» است که به نظر می‌رسد این چنین سازمانی وجود خارجی نداشته باشد!

در قسمت بعدی این بخش، تحت عنوان «سازمان‌های بین‌المللی منطقه‌ای، حقوق جوامع اروپایی» فهرستی از ۱۲ موضوع، جامعه اروپایی ذغال‌سنگ، پیمان رم، منابع حقوق اروپا، معاهده ماستریخت، منشور جوامع اروپا، تعریف شهروند اروپایی، ویزای شنکن، ویزای توریستی، اعطای پاسپورت اروپایی، حقوق اساسی کارگران و منشور اجتماعی معاهده پولی اروپایی به چشم می‌خورد.

اگرچه موضوع حقوق اتحادیه اروپا از اهمیت به سزایی برخوردار بوده و با ملاحظه کم توجهی به آن در کشور ما، اختصاص بخشی از کتاب به این موضوع، جای تقدیر از مؤلف محترم دارد، لیکن با توجه به موضوع کتاب «حقوق سازمان‌های بین‌المللی» پرداختن به مسائلی از قبیل ویزای توریستی و شنکن، اخذ گذرنامه، تعریف شهروند اروپایی و غیره، به نظر بی‌ارتباط می‌رسد.

همچنین لازم است حقوق اتحادیه اروپا مستقلاً مورد بحث و بررسی علمی قرار گیرد.

۱۵- بخش پنجم کتاب «سازمان‌های منطقه‌ای آفریقای، آمریکای لاتین و غیره و آسیایی» عنوان گرفته است.

فصل اول این بخش که به معرفی «سازمان‌های منطقه‌ای آفریقا» اختصاص یافته، فقط دو سازمان، به اسامی «سازمان همکاری اقتصادی» و «بانک توسعه و نشو و نمای اقتصادی» در دو نیم صفحه معرفی شده‌اند. اولاً، معادل انگلیسی این دو نهاد در متن کتاب قید نگردیده، و لذا ماهیت و وضعیت فعلی آنها برای این نگارنده مورد تردید است.

ثانیاً، در این فصل انتظار می‌رفت از سازمان‌های بین‌المللی مهم و فعال در آفریقا، از جمله سازمان وحدت آفریقا (OAU) و جامعه توسعه جنوب آفریقا (SADC) نیز ذکری به میان آید.

۱۶- فصل دوم این بخش نیز به سازمان‌های آمریکای لاتین اختصاص یافته است. در این فصل، «سازمان تعاونی آموزش برای ترقی»، «اتحادیه لاتین

و آمریکن»، «سازمان نفتا»، «بانک نشو و نمای اقتصاد فراملی آمریکایی»، «سازمان دولت‌های آمریکایی»، «جامعه اقتصادی کارائیب»، «پیمان آمازونی»، «پیمان آندین» و «موافقتنامه دو جانبه بین‌المللی» هر یک در چند سطر معرفی شده‌اند.

اولاً، بسیاری از ۹ مورد معرفی شده، سازمان بین‌المللی نیستند، بلکه معاهده‌ای بین چند کشور هستند، لذا قابل طرح در کتاب‌های مربوط به معاهدات بین‌المللی می‌باشند و نه در کتاب سازمان‌های بین‌المللی.

ثانیاً، پیمان نفتا به فرض اینکه سازمان بین‌المللی محسوب گردد، حوزه فعالیت آن در آمریکای شمالی و مرکزی است و نه در آمریکای لاتین.

۱۷- فصل سوم این بخش در ۲ صفحه به سازمان‌های آسیایی اختصاص یافته است. در این فصل آسه آن، آپک، سازمان همکاری اقتصادی (SAARC) و بانک نشو و نمای اقتصادی معرفی شده‌اند.

اولاً، هیچ‌یک از نهادهای مزبور سازمان بین‌المللی نیستند، بلکه صرفاً پیمان‌ها یا موافقتنامه‌های بین‌المللی هستند. ثانیاً، سازمان همکاری اقتصادی معادل فارسی مناسبی برای اتحادیه همکاری‌های منطقه‌ای جنوب آسیا (SAARC) و بانک نشو و نمای اقتصادی معادل فارسی برای بانک آسیایی توسعه نیست، و این دو عنوان انتخابی، فاصله زیادی با معنی اصلی نهادهای مزبور دارند.

۱۸- فصل چهارم از بخش سوم کتاب، «سازمان‌های سیاسی و اقتصادی مختلف» نامگذاری گردیده است. به نظر می‌رسد که عنوان مناسبی در چارچوب موضوع این بخش و حتی موضوع کتاب نباشد. قسمت اول فصل مزبور، «سازمان همکاری اقتصادی منطقه آسیا (اکو)» نامیده شده است، که این عنوان نیز معادل کامل و صحیحی برای اکو نیست. در سطر اول این قسمت، اکو جانشین «سازمان همکاری منطقه‌ای برای نشو و نمای اقتصادی» معرفی شده است. در صورتی که عنوان صحیح سازمان قبلی (آر.سی.دی)، سازمان همکاری منطقه‌ای برای توسعه است.

در معرفی ارکان اکو، رکن دبیرخانه این عبارات مبهم در ذیل صفحه ۱۸۴ کتاب جلب توجه می‌کند.

«پنجم: دبیرخانه و مرکز دبیر کل و خلاصه جلسات آن در استانبول، ۱۹۹۳ تهران ۱۹۹۲ و در سال ۱۹۹۴ در کشور پاکستان تشکیل شده است.»

معرفی سازمان همکاری اقتصادی (اکو) به صورت ناقص در دو نیم صفحه محدود گردیده است. در صورتی که انتظار می‌رفت به لحاظ اهمیت آن برای ایران و به این دلیل که بعد از اتحادیه اروپا دومین پیمان منطقه‌ای بزرگ جهان محسوب می‌گردد، عنایت بیشتری به تجزیه و تحلیل حقوقی معاهدات این سازمان مبذول می‌گردید.

۱۹- سازمان کنفرانس اسلامی دومین سازمانی

است که در این فصل مورد توجه قرار گرفته است. معرفی سازمان مزبور نیز همچون اکو به طور ناقص با ذکر بعضی از رویدادهای کم اهمیت تاریخی از جمله اختلاف شاه حسن با قذافی، در کمی بیش از یک صفحه محدود شده است. و هیچ‌گونه اشاره‌ای به معاهدات و اسناد حقوقی این سازمان مهم بین‌المللی نگردیده است.^۵

۲۰- کنفرانس باندوک سومین و آخرین تشکیلاتی است که در این فصل مورد معرفی اجمالی قرار گرفته است. اینکه آیا «کنفرانس» مزبور یک سازمان بین‌المللی (موضوع کتاب مزبور) تلقی می‌گردد، جای سؤال دارد.

نتیجه نقد کتاب

موضوع حقوق سازمان‌های بین‌الملل از مباحث بسیار مهم در روابط بین‌الملل و تأثیرگذار بر بخشی از حقوق داخلی کشورها محسوب می‌گردد. لذا شایسته است که به صورت جدی و عمیق مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

متأسفانه در تألیف کتاب مزبور دقت و وسواس لازم علمی مبذول نگردیده است. اکثر محتوای کتاب به ذکر جنبه‌های تاریخی یا معرفی اجمالی و بعضاً ناقص سازمان‌های بین‌المللی اختصاص یافته است. تحلیل و یا حداقل معرفی جنبه‌های حقوقی بسیار کم رنگ است.

موضوعات کتاب از طبقه‌بندی علمی منطقی بی‌بهره است، و مطالب ارائه شده از انسجام کافی در حد انتظار از یک کتاب علمی و دانشگاهی برخوردار نیست. بسیاری از مطالب ارائه شده در مورد سازمان‌های بین‌المللی، از جمله جامعه ملل و سازمان ملل متحد به دفعات در کتب و مقالات نه تنها حقوقی بلکه تاریخی بیان گردیده است. و بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی مهم برای جهان و خصوصاً کشور ما از جمله اکو، سازمان کنفرانس اسلامی و سازمان جهانی تجارت (WTO) کمترین توجه را به خود اختصاص داده است.

در صورتی که به تعبیر مؤلف محترم به نقل از حافظ در صفحه ۲۲۳ کتاب:

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر

سخن نوار که نو را حلاوتی است دگر

پانوش:

1. Encyclopedia of Public International Law, Vol. 5.

2. Charter of the United Nations

3. Regional Cooperation for Development

۴- رضا پاکنمن، سازمان همکاری‌های اقتصادی (اکو)، (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۷۵)

۵- وزارت امور خارجه، سازمان کنفرانس اسلامی (تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (۱۳۷۳)